

<https://doi.org/10.53656/his2023-4-2-the>

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

УЧАСТИЕТО НА ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ НА МЕЖДУНАРОДНОТО ИЗЛОЖЕНИЕ ВЪВ ФИЛАДЕЛФИЯ ПРЕЗ 1876 ГОДИНА

Симеон Тончев

Институт за изследване на изкуствата – БАН

Abstract. The article examines the presentation of the Ottoman Empire at the Philadelphia International Exposition in 1876, putting two main tasks in the study. On the one hand, it follows the coverage of the exhibition in the press of the Bulgarian Revival period, mostly by the American Protestant newspaper *Zornitsa*, which introduced to its readers the five main sections of the exposition, some inventions shown for the first time, and specific exhibiting countries. On the other, the Turkey's preparations, participation in the fair and its results are studied in detail. For this purpose, a comparative and an idiographic approaches are applied. In the end, new information on the subject regarding the preparation in places in the empire, as well as examples of Bulgarian participation, is presented. Turkey impresses visitors with high-quality carpets and an authentic Turkish café. Foods, goldsmith's works, coming from the Bulgarian lands, and rose oil of two Kazanlak companies are exhibited.

Keywords: World's fairs; Philadelphia 1876; Ottoman Empire; newspapers of the Bulgarian Revival; *Zornitsa* newspaper; rose oil

Една от неизследваните теми в историографията на Българското възрождане е българското участие на световните изложения от втората половина на XIX в. Първата стъпка е направена още в аналитичния репертоар на възрожденската книжнина (Stoyanov 1959, pp. 253 – 254), но досега е проучено само Виенското изложение от 1873 г. (Mitev 2011). В тази статия ще се фокусираме по-подробно върху следващия международен панаир – този във Филаделфия през 1876 г., и ще добавим нови факти към вече известното (Ilchev & Mitev 2016, pp. 453 – 454). Той е слабо проучен в турската историография, където неправилно се посочва, че тогава Османската империя не взема участие (напр. Ergüney & Pilehvarian 2015), а за останалите изследвания основен извор са каталозите на изложението (Karaoğlu 2019, pp. 78 – 82; Memiş 2015, pp. 152 – 170; Özçeri 2014, pp. 65 – 68; Işıklı 2012, pp. 62 – 79). Тук ще бъде проследено отразяването на Филаделфийското изложение от българските периодични издания, които дават сведения за начал-

ната подготовка на империята. Разглеждайки цялостно представянето на Турция, ще бъдат дадени и няколко неизвестни примера за българско участие.

Отразяване на Филаделфийското изложение в българската преса от XIX век

На Филаделфийското изложение от 1876 г. в САЩ са посветени много материали във възрожденския ни печат. Основната заслуга за това е на започналия да излиза през същата година вестник „Зорница“, който публикува най-голямата част от статиите за изложението. Вестникът е издаван от Американското евангелско общество за целите на протестантската пропаганда на Балканите и негов редактор през тази година е Т. Байингтън (Vasileva 2020, pp. 38 – 41). Причината да бъдат отпечатани голям брой материали за този панаир, е, че редакцията се сдобива с графични отпечатащи на главните сгради, в които се провежда изложението¹. Изображенията на аграрния и на растителния павилион и на художествената галерия съвпадат точно с тези, публикувани в илюстрираната история на изложението на Дж. Маккейб (McCabe 1876, p. 471, 508, 519). По наше мнение при отпечатащите на главното здание и на машинния павилион се откриват множество прилики с техните постери, разпространявани още преди 1876 г. като реклама на форума.

Фигура 1. Централната сграда на Филаделфийското изложение („Зорница“, № 25, 1876)

Първо земеделското списание „Ступан“ информира за предстоящото изложение в Америка през 1876 г., което се случва две години по-рано. То подробно разказва за подготвяния символ на изложението – „нова вавилонска

кула“², който, в крайна сметка, не е осъществен, но описанието му напомня на символа на Парижкото изложение от 1889 г. – Айфеловата кула.

Официалното наименование на изложението е *International Exhibition of Arts, Manufactures and Products of the Soil and Mine* и е посветено на 100 години от подписването на Декларацията за независимост на САЩ, поради което още тогава става известно като *Centennial Exhibition*, или „Стогодишното изложение“. Въпреки подробните сведения, дадени в „Зорница“, вестникът не споделя повода за изложението. Това прави „Летоструй или къщний календар“, посветил му две страници, където накратко се разказва за Войната за независимост и разширяването на съюза до 1876 г.³

Изложението е официално открито на 10 май, но българските издания се разминават в датата на неговото начало. Според „Летоструй“ датите на откриването (7 апр.) и закриването (7 ноем.) му не са случайни, а тогава са се случили първите и последните военни действия⁴. Вестниците „Зорница“ и „Източно време“ съобщават, че изложението е открито съответно на 28 и 29 април (по юлианския календар), което съвпада с реалния старт⁵.

Вестникът на американските протестанти предава тържественото откриване на Столетното изложение, което започва с камбанен звън и развяване на националните флагове на изложителките, последвани от изпълнението на техните химни и на специално написания столетен марш⁶. На откриването на изложението присъстват президентът Ю. Грант и бразилският император дон Педро II, които според някои автори разглеждат и турския павилион (Işıklı 2012, p. 65)⁷. В статията се предава част от речта на президента: „американците в столетната година на народното си съществуване да проумяват по-добре превъзходствата си и недостатъците си, и въ същото време да заякчът приятелството си с другите народи“⁸, което показва целта на изложението, но тя е общовалидна за всяко всемирно изложение и участник.

Според „Летоструй“ Столетното изложение няма да бъде като миналите и ще е „съвсем грамадно и никъкъ несравнително с досегашните“, тъй като всички народи са съдействали за образуването на Съединените щати и имат заслуги за бляскавото им настояще и за това във Филаделфия „ще е първото всемирно изложение, което става вън от Европа, а навярно ще има особености, които досегашните не са имали“⁹. В друг материал „Зорница“ предава кратка статистическа информация за изложенията. Според заетата площ това във Филаделфия през 1876 г., обхващащо 190 здания – „скроени и построени с голямо изкуство“¹⁰, е най-голямото и на второ място по вложени средства¹¹. Специално за приятното прекарване на посетителите на изложението е изградено „Отделение за народното спокойствие“. Направен е специален железен път, който обикаля около главните сгради. Той се изминава за 1 час срещу един грош, а за немошните и уморените има столове на колела, чрез които могат да се возят из изложението срещу заплащане¹². През есента изданието помества материал за дискусията дали изложението да бъде отворено в неделния ден, за да могат повече хора да го посетят¹³.

Нататък вестник „Зорница“ продължава с представянето на основните отдели на Филаделфийското изложение. В пет последователни броя той публикува изображения на главните здания – централната сграда¹⁴, сградата, в която са изложени машините и техниката¹⁵, земеделския¹⁶ и ботаническият¹⁷ павилион, художествената галерия „Мемориал Хол“¹⁸. Картинките придружават краткото описание на сградите и по-подробния разказ за изложеното в тях. Списание „Летоструй“ информира, че художествената галерия и земеделският павилион ще останат след края на панаира¹⁹.

В централното здание на Столетното изложение са подредени националните представяния. Показаното там е „едно удивително събрание от разни произведения на всемирната човеческа промишленост. Изложението в него е величествено и по разнообразието, и по изрядността на произведенията, които се излагат“²⁰. Специален материал във вестника е посветен на изобретенията. В зданието на машините са „най-чудните изобретения и най-искусните машини на светът. Там ся излагат не само днешните усъвършенствувани машини, но и първообразните прости изобретения на миналите години, които постепенно са ся докарали в настоящето съвършенство“²¹. Наред с най-новите машини и техники за всички клонове на производството са показани и тези, използвани преди сто и повече години. Ретроспективната изложба позволява посетителят да ги сравни и да види напредъка в машиностроенето. За примери се посочват „трудната ръчна машина за печатане на Франклина, и искусната и силна парна машина за печатане, която печати без човеческа мъка, хиляди екземпляри въедин час. Любопитно ще бъде да се видят чудесният успех, който е станал в телеграфът и да сравнят простият телеграф, който Морс е направил най-напред“ и др²².

Здание-то за разни Машини.

Фигура 2. Сградата на машинния отдел на изложението („Зорница“, № 26, 1876)

През 50-те – 70-те год. на XIX в. българското общество започва да проявява интерес към постиженията на природните и техническите науки, който е подбуден от развитието на промишлеността и от наличието на интелигенция. Някои от техническите постижения в печатарството, съобщителната техника, в химията и механиката, в електротехниката стават популярни в България (Genchev 2010, p. 296). Много последователен в това отношение е вестник „Зорница“, който продължава практиката от едноименното списание. На неговите страници се публикуват материали за парната машина, телеграфа, „гумаластиката“, електричеството²³. Няколко материала, посветени на технически постижения, са свързани с показани на Филаделфийското изложение механически открития. Още преди началото му в един брой са представени областите на приложение на парната машина²⁴. Голяма парна машина, разположена в средата на централното здание, задвижва другите машини, представени на изложението през 1876 г.

На Филаделфийското изложение са представени телефонът на Александър Бел²⁵, печатната машина „Ремингтон“²⁶, ново поколение шевна машина, които намират място в различни броеве на вестник „Зорница“. Интересно е представянето на шевната машина. Статията е в духа на изложбата на машините и е поместена на половин страница. Тя подробно разказва за идеята и трудния път на създаването ѝ и така с думи се описва това, което би могло да се види на изложението²⁷.

В материала за отделението за земеделие се акцентира, че „никога по-напред не е имало толкова пълно изложение на разните промишленности чрез които светът се снабдява с храна.“ След изброяването на категориите, в които са организирани експонатите, се казва още: „Присъединено на това отделение има един голям чифтлик дето на определени времена ще има приятелски съперничества между разните видове машини“²⁸.

Според статията в „Зорница“ изложителите в галерията на Столетното изложение са толкова много, че двете галерийни зали – „пространство колкото 27 000 четвр. лактие, покрито със живописания от най-искусните живописци въ света“, са недостатъчни²⁹. Също така, там са сравнени творби на френски, английски, италиански, испански, американски автори, тъй като „особните черти на всяка школа от рисуване или живописание ся извеждат най-наяве тогаз когато делата на тези различни школи ся нареждат така на едно до друго за изложение“³⁰.

Още преди да бъде открито Столетното изложение, в един от броевете от месец април „Зорница“ публикува материал за секцията на американското образование, която ще има там³¹. Отбелязвайки, че посетителите ще могат да разгледат не само училищните сгради, но и различните образователни програми и начините на преподаване, неизвестният автор прави плавен паралел към учителските събори, които са започнали да се организират в българските

Здание-то посветено на Изящните Искуства.

Фигура 3. Художествената галерия на Филадельфия („Зорница“, № 29, 1876)

земи. Всеки учител „чрез излагането си на своята опитност и чрез разискването на разните училищни програми и системи за преподаване, най-първо ползува себе си твърде много, а от това – обществото и народа“³². Темата за образованието на международните изложения е застъпена от по-рано във възрожденския ни печат. Тя е едно от звената, свързващи тези далечни световни изложения с българската действителност от XIX в. Три години по-рано са публикувани статии за учителите и Виенското изложение, което трябва да посетят (Mitev 2011, pp. 258 – 259).

В една от първите статии във вестник „Зорница“ е даден изчерпателен списък на държавите изложители, а за някои са посочени средствата, отделени за представянето им на изложението³³. Три материала описват руското, египетското и японското представяне на изложението. В материала за Русия се акцентира върху произведенията на изкуството и занаятите – предмети от злато, сребро и стъкло, копринени тъкани, грънчарство и пр., с които империята се представя: „Това Изложение представя по един чуден начин вкусът на Русите, за народен вид украшения в изящните искусства и архитектурата“. Сравнено с другите държави, „ся показва решителна наклонност към независими изобретения, и усърдно изучаване на источниците на народното изкуство“³⁴. Произведенията на златарите от Москва са определени като най-хубавите на цялото изложение, а Художествената академия в Санкт Петербург представя произведения на дърворезбата, сред които великолепен трон. Вестник „Източно време“ съобщава за крайния резултат от руското представяне. Империята „е нанесла един блясък успех на изложението във Филадельфия. Тя получи

447 медали. Всичките клонове на ръкоделието (индустрията) и три четвърти от русите на изложението приели възнаграждение³⁵.

В статията за участието на Египет на Столетното изложение е отделено внимание на оформянето на екпозицията: „Към Египетското отделение в главното здание на Изложението води един твърде сгоден и великолепен път, направен по старо-Египетски стил, с стълпове и от двете страни, первазите на които са украсени с иероглифили“. За пресъздаването на атмосферата и изгледа на Каиро помагат „фотографическите картини на по-главните здания в града, на по-важните стари развалини които ся намират покрай бреговете на Нил, и на най-важните пирамидите“³⁶. Посетителите на Египетския павилион могат да разгледат арабски украшения, образи на египетските фараони, египетски камъни, различни видове египетски памук, арабски книги и карти, изящни копринени тъкани. Крайният извод от текста е, че човек може да си състави добра представа за Египет.

По-различно е представена Япония. Участието ѝ на изложението във Филадельфия е повод за „Зорница“ да запознае своите читатели с далечната и малко известна страна и нейната история, а нейната изложба е оценена: „Накъсо, Японската част на Изложението е една от най-хубавите и най-любопитните в цялото Изложение“³⁷.

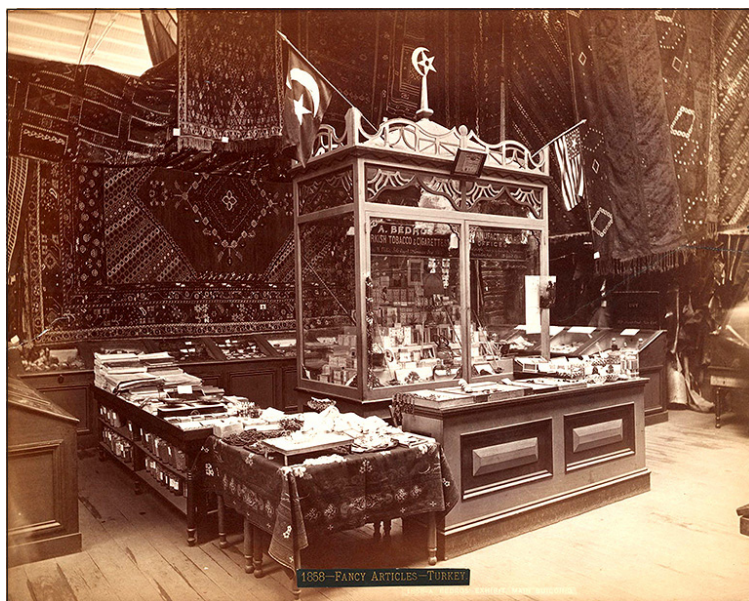
Османската империя на Филадельфийското изложение през 1876 г.

Никое периодично издание от Възраждането обаче не информира своите читатели за представянето на Османската империя на изложението през 1876 г. (само е спомената сред участниците³⁸), но те дават сведения за нейната подготовка за предстоящото участие. Известията са от есента на 1875 г. и пролетта на 1876 г. Официална покана до Цариград организаторите отправят през юли 1873 г. (Ilchev & Mitev 2016, p. 453) или юни 1874 г. (Perkins 1976, p. 8) според различните автори, но пригответенията не започват веднага. Организацията е задвижена след частната инициатива. Търговецът от Измир Хаджи Али ефенди Халваджизаде използва услугите на наскоро пристигналия във Вашингтон първи турски посланик Аристархи бей, за да предложи да представи империята. Той има намерението да изложи ориенталски килими на стойност 5 хил. английски лири, които да продаде (Ilchev & Mitev 2016, p. 453). Империята отговаря на поканата за участие през февруари 1875 г. (Perkins 1976, p. 8).

В началото на септември 1875 г. вестник „Източно време“ информира, че е назначена комисия в Министерството на търговията, която работи редовно по организацията на турското представяне. В Цариград са пристигнали експонатите за изложението от областите Хеджас, Ангора, Крит и София, като Анадолът е поискал отсрочка за подготовката си, заради холерната епидемия³⁹. По-подробен е вестник „Ден“. Изпратено е нареждане до всички вилаетски управления да съберат „местни, отличителни произведения и предмети“, като

за това са формирани специални комисии по места. Те имат задачата да препратят изделията на изложителите до главната комисия в столицата, а крайният срок е август 1875 г.⁴⁰ Принципът на организация е същият, както от подготовката за Виенското изложение през 1873 г., когато за първи път са формирани вилаетски комисии (Mitev 2011, р. 252). През март 1876 г. „Зорница“ съобщава, че Министерството е купило „местни произведения“, а една част от тях са вече изпратени за Америка⁴¹.

Главната комисия среща сериозни затруднения при организирането на експозицията си. Те произтичат от голямата територия и неадекватната транспортна система в империята. За Столетното изложение са изпратени общо 121 пакета. Експонати пристигат до края на м. май и Османската империя закъснява за откриването на изложението (Perkins 1976, р. 10).

Фигура 4. Изглед от експозицията на Османската империя (по Işıklı 2012, р. 66)

Във Филаделфия стоките от Османската империя са изложени в „особено отделение под надзирателството на Турското посолство във Вашингтон“⁴². След предложението на Халваджизаде посланикът на империята в САЩ Аристархи бей издейства отделно пространство в двора изложението (Ichev & Mitev 2016, р. 452) и империята разполага с по-голяма изложбена площ от Египет и др. например (Davis 2002, р. 355). В изпълнение на условията на ор-

ганизаторите е назначена комисия с председател Аристархи Бей, а трима от членовете са чужденци – двама американци и един италианец (Davis 2002, p. 357). Основната работа на комисията е в ръцете на Балдази ефенди и Рюстем ефенди.

Страните участници са разделени по географски райони, разположени в отделни части. Турската експозиция се намира до тези на страните от Близкия изток, Египет, Тунис, Мароко. Тя отваря врати най-късно от останалите през юли, а изложението – още на 10 май. Дотогава ориенталски килими я пазят от погледите на посетилите, докато работниците продължават подреждането. Първите посетители недоволстват, че не могат да видят изложбата на Османската империя (Perkins 1976, p. 11).

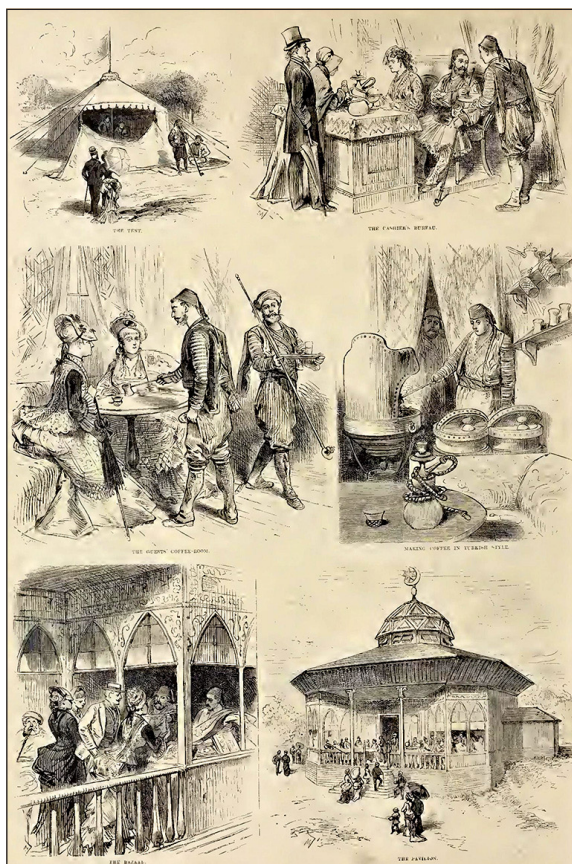
Устройването на турско кафене като основна атракция на османското участие на изложението от 1876 г. е предложено от американския консул в Османската империя Джордж Вокър (Davis 2002, p. 356) и осъществено от фирмата на двама европейски предприемачи в Истанбул – „Людовик и Валори“ (Perkins 1976, p. 12), която е сред изложителите.

Фигура 5. Турското кафене във Феърмоунт парк (по Işıklı 2012, p. 69)

Построено и обзаведено за 5 хил. долара, то има осмоъгълна форма и носи всички черти на османската архитектура. Кафенето е декорирано в традиционен турски стил с произведения на приложните изкуства. На купола има полумесец и звезда. Три входа водят към голяма веранда, а в четирите ъгъла са оформени къшкови. Навсякъде са разположени сини дивани и малки кръгли маси (Işıklı 2012, pp. 68 – 71).

Критиците определят турското заведение като много точно възпроизведено кафене от Смирна или Пера. Отново е заложено на доказаната формула от предишните участия в изложенията. На изложението в Париж през 1867 г. участват майстори на малебито, кафето и бюрека, изпратени специално от Турция⁴³. На следващото експо – Виенското, са изградени турско кафене, турски базар, къшк за продажба на турски тютюн (Mitev 2011, p. 253).

Фигура 6. Атмосфера от турското кафене (по Leslie 1877, p. 96)

Кафенето е предимно за мъже, като за техните придружителки е изградена чакалня, с което е постигната още по-голяма автентичност. Гостите са обслужвани от автентични турски сервитьори с червени фесове, които превръщат поднасянето на кафе в спектакъл. Илюстрираният опис на изложението от Франк Лесли предава атмосферата от заведението в няколко рисунки (Leslie 1876, p. 67, 93, 107).

Фигура 7. Пушачи в турското кафене (по Leslie 1877, p. 108)

Турското кафене работи в кокуренция с това на Тунис, отворило по-рано, което предлага арабско кафе, бижута и drankулки, а клиентите са забавлявани от трима музиканти и танцьорки. За това цените от 15 цента за кафето и тютюна са по-ниски от тези в тунизийското заведение (Perkins 1976, p. 12), но турският обект се оказва по-сигурен, тъй като клиентите се оплакват, че тунизийският персонал ги мами и обира (Davis 2002, p. 358). На кьошките се продават различни стоки – традиционни дрехи, платове, черги, мечове, ками, оръжия, бродирани тъкани, чибуци и тютюн, розово масло, ароматни сапуни и др. След като изпие кафето си, на тръгване посетителят минава през тях, а най-купувани се оказват платовете, сапуните, розовото масло и тютюнът (Ingram 1876, p. 462). Американ-

ска компания обаче оспорва неговата продажба, твърдейки че има изключителни права върху продажбата на такива стоки в Щатите, като турците се съгласяват да плащат 20% комисионна, за да разрешат проблема (Davis 2002, p. 358).

Фигура 8. Експонати от Османската империя (по Ferris 1877, p. 42)

Турските експонати и техните изложители на Филаделфийското изложение са подробно анализирани (Memiş 2019, p. 152 – 171). От всички седем отдела Османската империя не се представя само при машиностроителството и в галерията, но произведения на изобразителното изкуство са показани в отдел „Образование и науки“ (Işıklı 2012, p. 75). Земеделските експонати са разположени в главната сграда, където са също разделите за металургия и производство, а не в земеделския павилион. Общият брой на изложителите е 1557, изпратили над 2000 експоната⁴⁴. Най-малко са изложителите в образователния отдел – 28. Най-масабно е участието в раздела „Промисленост“, където от 13-те категории най-много са експонатите в тези, свързани с текстила. От текстилните произведения най-впечатляващи са турските килими и платове. Турската изложба

в основната сграда се отличава с различното си оформление именно заради окачените най-отпред килими, които привличат вниманието на разглеждащия с цветните ярки шарки и високото си качество. В две витрини са показани препарирани ангорски кози, ценени заради своята козина като коприна, както и рекламирани като водоустойчиви платове от камилска вълна (Memiş 2020, p. 884).

Фигура 9. Ангорски кози – експонати от Османската империя
(по Işıklı 2012, p. 67)

Отлика на участието на Турция на това всемирно експо е изключително големият брой частни изложители – 1272 лица и 30 фирми и организации срещу 255 примера за държавно участие, което е обяснимо с тежкото финансово положение на империята (Memiş 2019, pp. 170 – 171). От физическите лица почти една десета принадлежат на рум милета, като най-активни изложители са гърците от Янина и о. Крит.

В българската литература е залегнал изводът, че „по обективни причини“ – а именно подготовката на Априлското въстание, българите не участват на Филаделфийското изложение, но неговият каталог показва, че макар и най-скромно,

има българско участие. Изпратени са продукти от дн. български земи: фабриката „Самакон“ в София показва желязна руда и желязо, а видинската вилаетска управа – един килим, месни деликатеси и вино от малини. Торан Коста от Пловдив излага 5 зърнени култури, които той отглежда и продава⁴⁵. Майстор златарят Янаки от Видин представя три сребърни съда: зарф, кутийка за тютюн и кошничка за сладки и бонбони⁴⁶. От втората половина на XIX в. са известни двама златари от града с това име. Предвид известните ни години за тях може да се предполага, че на изложението участва Янаки Атанасов, преселил се от Битоля във Видин през 1868 г., който работи с филигран (Drumev 1976, р. 42)⁴⁷.

И на това изложение не е пропусната възможност за търговците на розово масло, още повече че братята Димитър и Боньо Папазови (Папазоглу) изнасят в САЩ от 1868 г. (Penchev 2001, р. 368). Именно те са едни от българските изложители на розово масло. С писмо от 10 окт. 1875 г. Леополд Бинг от Париж, с когото търгуват отскоро, ги известява, че Леард Буг от Ню Йорк се наема да покаже българското розово масло на предстоящото изложение (Zarev 1996, р. 131). Вторият изложител е вписан само като Христо, но може да се идентифицира с Христо Христов (Zhechkova 2014), представил също и розова вода⁴⁸. Дж. Инграм посочва, че розовото масло, което се продава на турските къшкове, е произведено в Казанлък (Ingram 1876, р. 462). В изследванията за производството и търговията с розово масло неведнъж е отбелязвано, че Папазови и Христов печелят златни медали на изложението от 1876 г.⁴⁹ За спечелена от фирмата „Д. Папазоглу и синове“ награда втора степен медал за напредък на Виенското изложение от 1873 г. пише „Летоструй“ (Mitev 2011, р. 255), но други извори, с които да потвърдим получени златни медали от 1876 г., не са ни известни⁵⁰.

На Стогодишното изложение участват българи, емигрирали в САЩ. Петър Гочов се представя с машина за правене на сладолед, а Ставри Топалов показва тъкачен стан, задвижван чрез крачни педали. Фурор предизвиква редосеялка, която Станил Маджаров патентова, а от производството и продажбата ѝ забогатява. За разлика от него, Генчо Малашев остава измамен. Той излага в промишления отдел вентилатор за охлаждане на въздух. Не патентова изобретението си, а то е откупено от компанията „Дюпон“ срещу 2000 дол. и обещанието Малашев да стане главен инженер, което не се случва. В селскостопанската палата Иван Порязов показва отгледана от него тиква, която тежи 8,5 kg, а Кольо Ганчев – свиня рекордьор с тегло 400 kg (Vasilev 2013, р. 6 – 7)⁵¹. Това е сериозно участие на българите в Северна Америка, които по това време не надвишават 50 души. Трудно е да се установи реалният брой на българи, участвали на изложението през 1876 г., по неговия каталог, тъй като при емигрирането си в Щатите често променят своите имена.

Иначе на Столетното изложение са раздадени 13 104 медала, а Турция печели 86 награди. Сравнено с експото от 1873 г., взетите медали са изключително малко, но империята участва с 4 пъти по-малко експонати. Тогава тя завоюва повече награди от страни като САЩ, Португалия, Дания, Холандия (Mitev 2011, р. 254).

Таблица 1. Място на Турция на всемирните изложения⁵¹

	Париж, 1867 г.	Виена, 1873 г.	Филадельфия, 1876 г.	Чикаго, 1893 г.
Експонати	4946	ок. 7500	ок. 2000	13 000
Награди	134	470	86	

Получените награди обаче не са единствен критерий за определяне успеха от участието на Турция на Филадельфийското изложение. Много показателни могат да бъдат отзивите за османската експозиция. Две от първите изследвания, които са посветени на изложението, дават противоположни оценки. На изложението от 1876 г., а и на следващите панаири, на които САЩ са домакин, страните изложителки са политически, социално и културно диференцирани и подредени в йерархия спрямо техния икономически напредък. В тази система Щатите са първи, а Османската империя и държавите от Близкия изток заемат четвъртата позиция с Латинска Америка и Азия или в определени случаи – последната с Африка. Тяхната култура е определяна като странна, екзотична и коренно различна от американската, все още твърде далеч от индустриализацията (Davis 2002, pp. 350 – 351). Така може да бъде обяснен критичният тон на Дж. Ферис и силните впечатления на Дж. С. Инграм. Експозицията на Турция не успява да привлече вниманието на посетителя за дълго, защото липсва национален стил сред произведенията на занаятчийството (Ferris 1877, pp. 41 – 43), но съдържа други интересни артикули, които са изненада за публиката (Ingram 1876, p. 460).

Благодарности

Благодаря на гл. ас. д-р Дарина Бойкина от Института за изследване на изкуствата за консултацията относно видинските златари.

NOTES

1. Зорница, I, № 25, 18 юни 1876, 98.
2. Изложение у Филадельфия през 1876. – Ступан, I, № 4 – 5, 01 май 1874, 40.
3. Изложението у Филадельфия на 1876. – Летоструй, VIII, 1876, 176 – 177.
4. Пак там, 178.
5. Изложението въ Филадельфия. – Зорница, I, № 20, 14 май 1876, 79; Източно време. II, № 50, 08 май 1876 г.
6. Изложението въ Филадельфия. – Зорница, I, № 20, 14 май 1876, 79.
7. В същия брой на вестника е поместен материал за крал Педро II. Посещението е спорно предвид по-късното отваряне на османската експозиция.
8. Пак там.
9. Летоструй, VIII, 1876, 177.
10. Зорница, I, № 20, 14 май 1876.
11. Столетното изложение в Америка. – Зорница, I, № 25, 18 юни 1876.

12. Зорница, I, № 27, 02 юли 1876, 106.
13. Неделя и Американското изложение. – Зорница, I, № 42, 15 окт. 1876, 166.
14. Столетното изложение в Америка. – Зорница, I, № 25, 18 юни 1876.
15. Зорница, I, № 26, 25 юни 1876, 102.
16. Зорница, I, № 27, 02 юли 1876, 106.
17. Зорница, I, № 28, 09 юли 1876, 110.
18. Зорница, I, № 29, 16 юли 1876, 114.
19. Летоструй, VIII, 1876, 177.
20. Зорница, I, № 25, 18 юни 1876, 98.
21. Зорница, I, № 26, 25 юни 1876, 102.
22. Зорница, I, № 13, 26 март 1876, 50.
23. Парната машина. – Зорница, I, № 7, 13 февр. 1876, 27; Гумаластика. – Зорница, I, № 18, 30 апр. 1876, 71; Електричеството и войната. – Зорница, II, № 45, 1877, 178 – 179; Чуден начин за изпращане на новини. – Зорница, II, № 12, 1877, 47; Въздушний телеграф. – Зорница, II, № 27, 1877, 106 и др.
24. Зорница, I, № 7, 13 февр. 1876, 27.
25. Телефонът. – Зорница, II, № 48, 01 дек. 1877, 191.
26. Един нови вид писане. – Зорница, II, № 26, 30 юни 1877, 102.
27. Изобретението на машината за шев. – Зорница, I, № 18, 30 апр. 1876, 71.
28. Зорница, I, № 27, 02 юли 1876, 106.
29. Зорница, I, № 29, 16 юли 1876, 114.
30. Пак там.
31. Зорница, I, № 15, 09 апр. 1876, 59.
32. Пак там.
33. Зорница, I, № 25, 18 юни 1876, 98.
34. Руското отделение в Американското изложение. – Зорница, I, № 30, 23 юли 1876, 98.
35. Русия на изложението в Филадельфия. – Източно време, III, № 29, 18 дек. 1876.
36. Египетското изложение в столетното американско изложение. – Зорница, I, № 31, 30 юли 1876, 123.
37. Зорница, I, № 32, 06 авг. 1876, 126.
38. Зорница, I, № 44, 29 окт. 1876, 175.
39. Предмети от Турция за Международното изложение във Филадельфия. – Източно време, II, № 30, 06 септ. 1875.
40. Събиране на стоки и предмети за Международното изложение във Филадельфия. – Ден, I, № 20, 23 юни 1875.
41. Стоки от Турция за международното изложение във Филадельфия. – Зорница, I, № 11, 12 март 1876.
42. Пак там.
43. Турски малебиджия, кафеджия и бюрекчия на Парижкото изложение. – Турция, III, № 33, 11 февр. 1867.

44. Ш. Мемис, както и други автори, посочват друг, по-голям общ брой изложени предмети, считайки за брой номера на страницата, откъдето започва тяхното описание по категории в официалния каталог, или индекса на самата категория: Memiş 2015, pp. 158 – 160.
45. International 1876, pp. 292, 296, 307, 312.
46. Ibid., 292, p. 312. Зарф – поставка, най-често метална, за малки чашки или яйца.
47. Вторият видински златар – Янаки Колев, участва и печели медал за второ място на Пловдивското земеделско-промишлено изложение през 1892 г. със сребърен сервиз, който е откупен от княз Фердинанд (Raykinovski et al. 1982, pp. 91, 97). Не е изключено да се касае за едно и също лице.
48. International 1876, p. 292. Посочено е, че са от Пловдив, Одринска област.
49. Примерите са няколко: Zarev 1996, pp. 131, 142; Penchev 2001, p. 369; Zhechkova 2014, pp. 19, 23; Marinov 2020, където се твърди, че „Д. Папазоглу и синове“ печели два златни медала от Виенското и един от Филадельфийското изложение.
50. Оценяването на Филадельфийското изложение е доста различно. За различните категории са формирани по две комисии: първата само с представители на Щатите, втората с членове от комитети на държавите изложители. Присъжда се само първа награда бронзов медал.
51. Трудно се открива потвърждение в Каталога на изложението.
52. Данните за изложенията в таблицата се цитират по различни изследвания – Mitev 2011, p. 252; Perkins 1976, p. 12; Memiş 2015, p. 198, или са извлечени от автора от официалния каталог на изложението.

ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЛИЕВ, Й., 2013. Българи на Световното изложение във Филадельфия 1876 г. *Наука & общество*, Т. 23, № 8, с. 6 – 7.
- ВАСИЛЕВА, Е., 2020. Книжовната дейност на американските протестантски мисионери в Цариград през XIX век. В: ЗАИМОВА, Р. и др. (ред.) *Дългият осемнадесети век. Книгите като събития в Европа и Османската империя (XVII–XIX в.)*, с. 51 – 60. София: Българско общество за проучване на осемнадесети век. ISBN 978-619-91614-0-1.
- ГЕНЧЕВ, Н., 2010. *Българско възраждане*. София: Изток-Запад. ISBN 978-954-321-761-8.
- ДРУМЕВ, Д., 1976. *Златарско изкуство*. София: БАН.
- ЖЕЧКОВА, Т., 2014. *Христо Христов – производител и търговец на розово масло*. София: Орбис-М. ISBN 978-619-90183-3-0.
- ИЛЧЕВ, И. & МИТЕВ, П., 2016. *Докосвания до Америка (XIX – началото на XX век)*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“. ISBN 978-954-07-4099-7.

- МАРИНОВ, М., 2020. За някои от успехите на българските розотърговски къщи. Онлайн. В: *Искра*. Достъпен на: <https://vestnikiskra.com>. [Прегледан на 2022-11-30].
- МИТЕВ, П., 2011. „До Виена и назад“ (или как българите видяха Виенското изложение от 1873 г.). В: КАЛИНОВА, Е. (ред.). *Исторически личности и идеи. Сборник в чест 60 годишнината на проф. Искра Балева*, с. 248 – 259. София: Св. Кл. Охридски. ISBN 978-954-07-3270-1.
- ПЕНЧЕВ, П., 2001. Производство и търговия с розово масло в Казанлък през Възраждането. В: *Юбилейна международна конференция „Предизвикателства пред икономическата наука и образование в началото на ХХІ в.“*, Т. II, с. 364 – 370. Свищов: СА „Д. А. Ценов“.
- РАЙКИНОВСКИ, И. и др., 1982. Северозападна България и Първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г. В: *Известия на музеите в Северозападна България*, Т. 20, с. 87 – 116. Враца.
- СТОЯНОВ, М., 1959. *Българска възрожденска книжнина*. Т. II. София: Наука и изкуство.
- ЗАРЕВ, К., 1996. *История на българското розопроизводство*. Пловдив: Вион.
- DAVIS, E., 2002. Representations of the Middle East at American World Fairs 1876-1904. In: A. AMANAT, A. & M. BERNHARDSSON, (Eds.). *The United States and the Middle East. Cultural Encounters*, pp. 342 – 385. New Haven: Yale Center for International and Area Studies.
- ERGÜNEY, Y. & PILEHVARIAN, N., 2015. Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti. *Megaron*, vol. 10, no. 2, pp. 244 – 240.
- FERRIS, G., 1877. *Gems of the Centennial exhibition*. New York: Appleton.
- INGRAM, J. S., 1876. *The Centennial Exposition Described and Illustrated*. Philadelphia: Hubbard Bros Publ.
- International Exhibition 1876. Official Catalogue*. Philadelphia.
- LESLIE, FR., 1877. *Historical Register of United States Centennial Exposition 1876*. New York: Frank Leslie's Publishing House.
- McCABE, J., 1876. *The Illustrated History of Centennial Exposition*. Philadelphia: The National Publishing Company.
- ÖZCERİ, E., 2014. *Displaying the Empire: A Search for Self Representation of the Ottoman Empire in the International Exhibition of the Nineteenth Century*. Unpublished Master's Thesis. The Graduate School of Social Sciences, Middle East Technical University, Ankara.
- PERKINS, K., 1976. Centennial In Philadelphia. *Saudi Aramco World*, vol. 27, no. 6, pp. 8 – 13.
- İŞIKLI, A. (Ed.), 2012. *Türkiye Fuar Albümü: Osmanlı Dönemi*. İstanbul: İstanbul Fuar Merkezi.

- MEMİŞ, Ş., 2015. 19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği. Doktora Tezi. İstanbul.
- MEMİŞ, Ş., 2020. 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında Türk Tekstili. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, vol. 5, no. 2, pp. 868 – 890.
- KARAOĞLU, H., 2019. *Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Halkla İlişkiler Örneği Olarak Dünya Fuarları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

REFERENCES

- DAVIS, E., 2002. Representations of the Middle East at American World Fairs 1876-1904. In: A. AMANAT, A. & M. BERNHARDSSON (Eds.). *The United States and the Middle East. Cultural Encounters*, pp. 342 – 385. New Haven: Yale Center for International and Area Studies.
- FERRIS, G., 1877. *Gems of the Centennial exhibition*. New York : Appleton.
- ERGÜNEY, Y. & PILEHVARIAN, N., 2015. Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti. *Megaron*, vol. 10, no. 2, pp. 244 – 240.
- GENCHEV, N., 2010. *Balgarsko Vazrazhdane*. Sofia: Iztok-Zapad. ISBN 978-954-321-761-8.
- DRUMEV, D., 1976. *Zlatarsko izkustvo*. Sofia: BAN.
- ILCHEV, I. & MITEV, P., 2016. *Dokosvaniya do Amerika (XIX – nachaloto na XX vek)*. Sofia: Sv. Kl. Ohridski. ISBN 978-954-07-4099-7.
- INGRAM, J. S., 1876. *The Centennial Exposition Described and Illustrated*. Philadelphia: Hubbard Bros Publ.
- International Exhibition 1876. Official Catalogue*. Philadelphia.
- İŞIKLI, A. (Ed.), 2012. *Türkiye Fuar Albümü: Osmanlı Dönemi*. İstanbul: İstanbul Fuar Merkezi.
- KARAOĞLU, H., 2019. *Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Halkla İlişkiler Örneği Olarak Dünya Fuarları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- LESLIE, FR., 1877. *Historical Register of United States Centennial Exposition 1876*. New York: Frank Leslie's Publishing House.
- MARINOV, M., 2020. *Za nyakoi ot uspehite na balgarskite rozotargovski kashti*. Online. In: Iskra. Available from: <https://vestnikiskra.com>. [viewed 2022-11-30].
- MCCABE, J., 1876. *The Illustrated History of Centennial Exposition*. Philadelphia: The National Publishing Company.
- MEMİŞ, Ş., 2015. 19. Yüzyılda Bir Sanayileşme Stratejisi Olarak Uluslararası Fuarlar: Osmanlı Örneği. Doktora Tezi. İstanbul.
- MEMİŞ, Ş., 2020. 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında Türk Tekstili. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, vol. 5, no. 2, pp. 868 – 890.
- MITEV, P., 2011. „Do Viena i nazad“ (ili kak balgarite vidyaha Vienskoto izlozhenie ot 1873 g.). In: KALINOVA, E. (Ed.). *Istorcheski lichnosti*

- i idei. Sbornik v chest 60 godishninata na prof. Iskra Baeva*, pp. 248 – 259. Sofia: Sv. Kl. Ohridski. ISBN 978-954-07-3270-1.
- ÖZCERI, E., 2014. *Displaying the Empire: A Search for Self Representation of the Ottoman Empire in the International Exhibition of the Nineteenth Century*. Unpublished Master's Thesis. The Graduate School of Social Sciences, Middle East Technical University, Ankara.
- PENCHEV, P., 2001. Proizvodstvo i targoviya s rozovo maslo v Kazanlak prez Vazrazhdaneto. In: *Yubiley na mezhdunarodna konferenciya "Predizvikatelstva pred ikonomicheskata nauka i obrazovanie v nachaloto na XXI v."*, vol. II, pp. 364 – 370. Svishtov: SA "D. A. Tsenov".
- PERKINS, K., 1976. Centennial in Philadelphia. *Saudi Aramco World*, vol. 27, no. 6, pp. 8 – 13.
- RAYKINOVSKI, I., et. al., 1982. Severozapadna Balgaria i Parvoto balgarsko zemedelsko-promishleno izlozhenie v Plovdiv prez 1892 g. In: *Izvestiya na museite v Severozapadna Balgaria*, vol. 20, pp. 87 – 116. Vratsa.
- STOYANOV, M., 1959. *Balgarska vazrozhdenska knizhnina*. Vol. II. Sofia: Nauka i izkustvo.
- VASILEV, Y., 2013. Balgari na Svetovното izlozhenie v Filadelfia 1876 g. *Nauka & obshtestvo*, vol. 23, no. 8, pp. 6 – 7.
- VASILEVA, E., 2020. Knizhovnata deynost na amerikanskite protestantski misioneri v Tsarigrad prez XIX vek. In: ZAIMOVA, R., et. al. (Eds.) *Dalgiyat osemnadeseti vek 3. Knigite kato subitiya v Evropa i Osmanskata imperiya (XVII – XIX v.)*, pp. 30 – 48. Sofia: Balgarsko obshtestvo za prouchvane na osemnadeseti vek. ISBN 978-619-91614-0-1.
- ZAREV, K., 1996. *Istoriya na balgarskoto rozoproizvodstvo*. Plovdiv: Vion.
- ZHECHKOVA, T., 2014. *Christo Christov – proizvoditel i targovets na rozovo maslo*. Sofia: Orbis-M. ISBN 978-619-90183-3-0.

THE PARTICIPATION OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE PHILADELPHIA INTERNATIONAL EXPOSITION IN 1876

✉ **Simeon Tonchev, PhD Student**
Institute of Art Studies
Bulgarian Academy of Sciences
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: sim.tonch@gmail.com